

С. Є. Ігнат'єва (Полтава)

УДК 811.161.2'367

**АРХЕТИП ЯК ОСНОВНА ФОРМОТВОРЧА МОДЕЛЬ
ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ**

Центром різноаспектних досліджень сучасних гуманітарних наук є текст і людина, яка породжує тексти. У річищі антропоцентричної наукової парадигми щоденниковий текст розглядають як унікальний факт національної та світової культури, як феномен індивідуальної творчості, неповторний продукт мисленнєвої діяльності автора, як багатомірний смисловий простір, джерело пізнавальної інформації та естетичного впливу на адресата. Сучасні мовознавці зазначають, що дискурсивний підхід до тексту вимагає комплексного аналізу, заснованого на принципах діалектичної єдності його форми й змісту, на взаємозумовленості основних текстових категорій, що забезпечують його структурно-змістову цілісність і відбивають особливості художньої творчості.

Наша мета – дослідити особливості реалізації архетипу в щоденниковому дискурсі та виокремити в ньому архетиповий образ матері, простежити його реалізацію й визначити особливості впливу на національну культуру. Також необхідно довести, що архетипи визначають структурно-семантичну основу щоденникового дискурсу як суспільно-культурного феномену, який набуває міфологічного статусу.

Об'єктивні функції щоденникового дискурсу залежать насамперед від заданої установки читацької аудиторії, а також від його інтерпретації в певну історичну епоху. Багатогранність закладених у щоденниковому тексті потенцій передбачає їхню багатфункціональність, що, безумовно, сприяє розширенню його можливостей як добутку публіцистики.

Відправною точкою в нашому дослідженні слугує твердження про те, що основною функцією літературного типу щоденників як елемента культури загалом з погляду його інтерпретації є *історична* функція, тобто *збереження пам'яті*. На нашу думку, особливості жанру полягають у тому, що щоденникова культура виявляє соціально-культурну пам'ять, яка мовою філософії називається *самосвідомістю*. „Самосвідомість – ясне розуміння своєї суті, своїх особливостей, своєї ролі у житті, в суспільстві” [ВТССУМ 2004: 1101]. Вона сполучається з поняттям волі, і тому становить *соціальну* або, інакше, *суспільну функцію*. Щоденниковий дискурс як пам'ять, по-перше, виконує суб'єктивну функцію – слугує інтересам самого автора, а з іншого, – є коштовним культурно-історичним джерелом: „Щоденник – це дзеркало, перед яким автори круяться і стають у пози. Або краще, це автофільми” [Винниченко 1993: 259].

Отже, цілком очевидно, що пізнавальний аспект у щоденниковому дискурсі є первинним. Його особливість полягає саме в збереженні

культурно-історичної пам'яті, яка насамперед передбачає вивчення своєї історії, уможливлене простежити історію як процес, що сприяє правдиво перетворити минуле в сьогодні, сьогодні – у майбутнє, спонукає до думки про необхідність заглибитись у національну культуру, сприяє усвідомленню власного „Я” у ролі „рефлектуючої” історії людського розвитку. У будь-якій галузі стратегічний підхід ґрунтується на загальних знаннях і „когнітивних моделях” соціуму й індивіду. За Т. А. ван Дейком „моделі становлять первинні конструкти пам'яті, які пояснюють, чому дискурс може бути достатньо імпліцитним, непрямим, незрозумілим або неповним: слухачі можуть стратегічно активізувати релевантні фрагменти моделей, необхідні для розуміння дискурсу” [Ван Дейк 1989: 204]. Архетипи ж визначають структурно-семантичну основу щоденникового дискурсу як суспільно-культурного феномену, що набуває міфологічного статусу. *Архетипи* – це найдавніші універсальні форми мислення, виявлені у свідомості людини у формі величезної кількості *колективних образів і символів*. Вони становлять закодовані, формалізовані зразки, моделі людської поведінки. На нашу думку, усі позиційовані в щоденниковому дискурсі образи реалізуються в тканині тексту завдяки міфологічним засобам трактування світу. Наскрізне апелювання до архетипних образів і символів та наслідування в різних креативно-функціональних варіантах архетипових мотивів надає звичайним діям комуніканта-продуцента вищого сенсу й значущості, уписує пропонований об'єкт у ланцюг одвічних концептуальних реалій. Щодо названих мотивів акцентуємо увагу на тому, що „найрізноманітніші міфологічні мотиви повторюються в архаїчному фольклорі різних країн. Це – архетипові мотиви” [Мелетинский 1991:25].

У нашому дослідженні ми орієнтуємось на концепцію, запропоновану Є. Мелетинським, згідно з якою „...*архетип* як продукт колективно-позасвідомого з'являється, коли інтенсивність свідомості знижена. К. Юнг вагається щодо точного визначення архетипу. Для нього це комплекс поза персональним досвідом, а також образ, який концентрує навколо об'єкта психологічні ситуації, можливість представлення певної дії, і певні структури первісних образів колективної підсвідомої фантазії, і, нарешті, категорія символічної думки, яка організує уявлення, що надходять ззовні” [Мелетинский 1991: 17]. Поза іншим, саме апелюючи до міфологічного досвіду людства – і на рівні засадничому, і на рівні інструментарію, для концептуалізації прагматичних реалій та навіювання (в обох випадках звертаючись до феномену архетипу) – щоденниковий дискурс на сьогодні можна тлумачити як складник культури, оскільки він присутньо дублює традиційно міфологічні та художні засоби, які сприяють трактуванню й відтворенню дійсності. За теорією К. Юнга, архетипи – це вроджені тенденції в межах колективного підсвідомого, що є внутрішніми детермінантами психічного життя людини. Архетипи відбивають досвід попередніх поколінь та уособлюються в загальнолюдських

першообразах. Одними з найважливіших К. Юнг виокремлює архетипи Матері, Дитини, Мудрого старого та ін. [Юнг 2005:15], які, на нашу думку, активно позиціонуються в українському щоденниковому дискурсі. Є. Мелетинський наголошує на метафоричному, символічному характері архетипів, які уможливають вплив на дії людини. Це виразно простежено в діях наших предків. Зазвичай вони пов'язані з важливими, іноді ініціативними, моментами й станами з життєвого досвіду – такими, як народження та смерть, самотність, основні етапи життєвого шляху (наприклад, дитинство, старість), а також з реакцією на смертельну небезпеку та навіть психічними розладами [Мелетинський 1991: 42]. Отже, архетип становить те підсвідоме, що може змінюватися та ставати свідомим і сприйнятим.

Досліджуючи особливості реалізації архетипу в ЩД, визначаючи особливості національної культури, виокремлюємо один з найважливіших архетипових „вічних” образів – архетип матері. На нашу думку, він є одним із значеннєвих і наріжних у щоденниковому просторі. Він традиційно визначає не лише образ матері – найдорожчої, найріднішої людини для кожного, а й узагальнений образ жінки, міфічної чи реальної [Львовочкіна 2002: 144]. За К. Юнгом, з архетипом Матері асоціюються такі риси, як материнська турбота й симпатія, магічна Влада жінки, мудрість і духовна екзальтація, що стоїть над розумом, будь-який корисний інстинкт чи імпульс, любов і підтримка. Зворотний бік материнського архетипу охоплює все таємне, приховане, темне; безодню та царство мертвих; все, що неминуче, як доля [Юнг 2005: 154].

Автори щоденникових записів щоразу звертаються до образу жінки-матері, яка *„ради дітей готова зректися всього, своє щастя вона знаходить у самопожертві. І все це в неї природно, звично, вона себе й не уявляє інакше, як жити для сім'ї”* [Гончар 2008: 2, 74]. Життєвий пріоритет жінки – піклуватися про родину: *„На будь-які труднощі піде, щоб тільки оберегти дітей, захистити від горя. І знову ж – ніякої пози, все просто, такий уже склад материнської душі”* [Гончар 2008: 2, 74]. А ще *„...жінки мають право нас вчити любові...”* [Гончар 2008: 2, 456]. Жінка – жінка-господиня, жінка-мати, а ще жінка – дружина. Дружини українських письменників, *„справжні декабристки ХХ сторіччя”, „... ось про кого треба б написати!”* [Гончар 2008: 2, 74]. Жінки – вірні подруги: *„В яких ореолах вірності й страждань постають дружини Кулішеві, Плужникова, Косинчина, Варвара Олексіївна Вишнина та всі, всі... Достойні своїх мужів-мучеників ці молоді вічні вдови, як вони уславили Україну, в найкращих поемах мали б відтворитись прекрасні у своїй відданості й вірності образи цих героїчних Лесиних сестер”* [Гончар 2008: 3, 295]. Наскрізно простежено тепла атмосфера сімейного комфорту та надійності, їхніх витоків, любов до домашнього вогнища: *„Дивлюсь на неї і думаю: ось хто зітканий весь із любові! Найвищим цим даром – даром повної самовіддачі Валя володіє від природи, в цьому її вдача, вся її душа, все її життя”* [Гончар 2008: 2, 370]. Згадка про

найщасливіші часи, коли вся родина збирається разом властиві українцям: *„Найщасливішими для мене, думаю, були 50-ті й 60-ті роки. Щоліта живемо в Ломівці. Поруч – кохана дружина. Ростуть діти. На затишному спортивному подвір'ї – все свої: теща і Толя з Ніною. А поблизу, на цій же вуличці (в „Соборі” назову її Веселою) – сестра Шура з Гаврюшею, обоє ще при здоров'ї, він працює на заводі, вдома в них повна купа „совенят”, усім живеться весело, дружно... Достаток, життя стабільне. Увечері сходяться у нас на подвір'ї й совівські, й всі добрі люди, ближня й дальня рідня, тоді клацає завзято доміно, або просто гомонимо допізна, слухаємо далекі співи по заводських наших селищах або ж споглядаємо зоряне ломівське небо, шукаючи поглядами, чи не пролетить між зірками супутник. Бувало, що пролітав над нами, над заводами, що палахкотять домнами за Дніпром...*

О, які то були розкішні українські вечори! Навкруги все гарні незлобліві люди, рідня, заводчани, рибалки, мисливці, жартуни... І ми обоє ще молоді, праця дається, повно творчих задумів... Я – цілими тижнями в степах, серед сонця, повертаюсь засмаглий, як скіф; тоді Валя сідає за друкарську машинку – праця іде, як пісня!” [Гончар 2008: 3, 533].

Діаду „мати – бабуся” виразно простежено в щоденниковому просторі. Українську сім'ю складно уявити без доброї бабусі, яка, зазвичай, і займалася вихованням дітей-онуків: *„Моя філософія: роби людям добро! Наука ця – від Бабусі. І – на все життя”* [Гончар 2008: 3, 531].

Довкола архетипу сім'ї, прямо втіленого за допомогою відповідних лексем („мати”, вона ж кохана дружина, „батько”, „донька”, „теща”, „тесть”, „син з невісткою”, „сестра з чоловіком”, їхні діти „совенята”, а ще „добрі люди”, які є „ближньою й дальньою ріднею”, „всі гарні незлобліві люди”), у ЩД вибудовується архетипна модель матері, яка чітко окреслює семантичне родинне коло.

Архетип української матері тісно пов'язаний з архетипом дитини, долі. Вічна турбота про своїх дітей, їхнє здоров'я, долю – домінують у її свідомості, а тому знаходяться в основі архетипу матері: *„Ще й досі озиваються матері. Ось пише 83-річна: син був студентом Харківського механіко-машинобудівного, пішов з III курсу, і досі звістки нема. Чугуєв – Сухоліси – Біла Церква – пунктир життя...”* [Гончар 2008: 2, 463]. Мати завжди чекає на своїх дітей, вірить у їхню невмирущість, вона має міцну материнську пам'ять: *„А мати жде. Нема нічого на світі міцнішого за материнську пам'ять! Вже й своє горе підзабуваємо, а вона не втрачає надії. Питає, чи не зустрічались тоді, адже ровесники, люди однієї судьми...”* [Гончар 2008: 2, 463]. І навпаки, обов'язок дитини піклуватися по батьків: *„Пожалій маму. Той, хто здатен пожаліти іншого, сам одразу стає кращим. Це сказати Лесі. Подарувати цю думку їй – на все життя”* [Гончар 2008: 3, 158].

Модель матері у ЩД Олеся Гончара доповнена образом Терези

(Агнес Гонджа Бояджід) – католицької черниці, засновниці жіночої чернечої конгрегації: „ця черниця заслуговує глибокої шани. Її мета – допомагати приреченим” [Гончар 2008: 3, 158]. Образ апелює до усталених стереотипів та асоціацій – і завдяки цьому добре зрозумілий для реципієнтів: „сухенька, чепурна, з добротою в очах бабуся. Її місія милосердя відома в усьому світі... Говорила про силу співчуття й любові, яка так потрібна сучасним людям. ...Серед її шанувальників є багаті люди, мільйонери... і їм потрібне втішання, відкриття віри, бо й з матеріальними багатствами людина часто лишається бідна душою, іноді бідніша за останнього злидаря...” [Гончар 2008: 3, 158].

У щоденниковому дискурсі Олександра Довженка простежена думка про необхідність: „Написати статтю про українську жінку. Про жінку, про матір, про сестру. Про нашу Ярославну, що плаче рано на зорі з нами. Про Катерину, що плакала з Ярославною, про нашу геніальну українську хазяйку, про господиню України. Про шлях її великий і тернистий од плачу Ярославни до виступу на трибуні Верхової Ради СРСР. Довгий, тяжкий, але почесний шлях пройшла ти, сестро, од плачу Ярославни до трибуни Верховної Ради СРСР, де возвеличили, тебе, славу і достойну господиню України. Про красу України, і багатства, і роль жінки в красі ланів, в чистоті сортів рослин і худоби ” [Довженко 1990: 127].

Важливим сегментом національної щоденникової моделі є любов до жінки-воїна, яка пройшла складними воєнними дорогами, зазнала знущань, насильства, проте змогла вистояти. Жінка – берегиня сімейного вогнища, берегиня нації: „Хто виміряє твої знущання, хто виміряє глибину твоїх сліз і відчаю! А насильства, а хвороби венеричні, а боязнь проклятого плоду ворога. Партизанко, **хранительнице батьківського вогнища, хранительнице нації!** Ми скоро повернемося. Ми, очищені власними жертвами, оточимо тебе увагою і любов'ю. І світ дивитиметься на тебе і приклониться перед тобою, мученице наша і наша краса” [Там само].

Загалом можна стверджувати, що архетипи як універсальна архаїчна ідея й спосіб міфологічного концептуалізування залучаються у ЩД як базовий ключ до свідомості й позасвідомості реципієнтів, надаючи виняткову можливість поєднати „приземлені” прагматичні ідеї з одвічно значущими явищами, образами, мотивами. Архетипи становлять основну формотворчу модель щоденникового дискурсу. Вони реалізуються у формі архетипних символів (образів) або мотивів, мають високу пояснювальну спроможність, оскільки реконструюється структура знань про позначене, простежується взаємодія різних пізнавальних механізмів національної свідомості.

Література

ВТССУМ 2004 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.; **Винниченко 1993** – Винниченко В. К. Раб краси : оповідання,

повіді, щоденникові записи / В. К. Винниченко ; упоряд., передм., приміт. В. Є. Панченко. – К. : Веселка, 1993. – 383 с.; **Гончар 2008** – Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; худож. оформ. М. С. Пшінки. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 – 3; **Довженко 2008** – Довженко О. П. Україна в огні: Кіноповість, щоденник / О. П. Довженко ; упоряд. і автор передм. О. М. Підсуха. – К. : Рад. письменник, 1990. – 416 с.; **Донченко, Романенко 2001** – Донченко О. Архетип соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.; **Львовчкіна 2002** – Львовчкіна А. М. Етнопсихологія : навч. посіб. / А. М. Львовчкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.; **Мелетинский 2001** – Мелетинский Е. М. От мифа к литературе : учеб. пособие по курсу „Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров” / Е. М. Мелетинский. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 170 с.; **Мелетинский 1991** – Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // *Вопр. философии.* – 1991. – № 10. – С. 41 – 47; **Юнг 2005** – Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. – М. : АСТ, Астрель, 2005. – 398 с.

Игнатъева С. Є. Архетип як основна формотворча модель щоденникового дискурсу

У статті досліджено особливості реалізації архетипу в щоденниковому дискурсі. Виокремлено архетиповий образ матері, простежено його реалізацію та визначено особливості впливу на національну культуру в щоденниковому дискурсі. Доведено, що архетипи визначають структурно-семантичну основу щоденникового дискурсу як суспільно-культурного феномену, що набуває міфологічного статусу. Визначено, що архетип становить основну формотворчу модель щоденникового дискурсу.

Ключові слова: архетип, щоденниковий дискурс, архаїчна ідея, самосвідомість, підсвідомість.

Игнатъева С. Е. Архетип как главная формообразовательная модель дневникового дискурса

В статье исследованы особенности реализации архетипа в дневниковом дискурсе. Выделен архетипичный образ матери, прослежена его реализация и определены особенности влияния на национальную культуру в дневниковом дискурсе. Доказано, что архетипы определяют структурно-семантическую основу дневникового дискурса как общественно-культурного феномена, который приобретает мифологический статус. Определено, что архетип составляет главную формообразовательную модель дневникового дискурса.

Ключевые слова: архетип, дневниковый дискурс, архаическая идея, сознание, подсознание.

Ignat'yeva S. Y. Archetype Like Main Form Creating Model of Diary Discourse

The article concerns the main features of the archetype in the diary discourse. There was pointed out the archetype image of mother, researched its realization and impact to the national culture in the diary discourse. There were stated out that archetypes feature the structural-semantic base of the diary discourse as a public-cultural phenomenon in a mythological status. There was stressed that the archetype is the main form creating model of the diary discourse.

Key words: archetype, Mother archetype, diary discourse, archaic idea, self consciousness, out consciousness.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.

Рецензент – д-р філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

О. О. Клименко (Львів)

УДК 811.161.2:81'42

**ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ РИТОРИЧНИХ ЗАСОБІВ
ВИРАЖЕННЯ ОСУДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ
СОЦІАЛЬНІЙ РЕКЛАМІ**

Неориторика як підрозділ лінгвістичних студій, який установлює правила й норми формування тексту з урахуванням зв'язку між думкою та засобами її мовного вираження, спирається на традиції класичної риторики. Народження задуму та його втілення, плановий спосіб мовленнєвої поведінки, доречність та ефективність промови, спрямованої на переконання слухача, і цими проблемами риторика цікавилася завжди. Зміст неориторики визначають з урахуванням реальних комунікативних завдань сучасної людини, потреб сьогодення. На відміну від класичної риторики, вона має прикладний характер, навчає вмінню здійснювати цілеспрямований вибір мовних засобів, керувати власною мовленнєвою поведінкою, і все це – крізь призму комунікативних цілей [Космеда 2007: 23].

Перед неориторикою стоять важливі завдань, які з деякою мірою умовності можна звести до таких: 1) вивчення процесу добору мовленнєвих форм для „яскравого” відображення змісту повідомлення з урахуванням комунікативної мети; 2) аналіз відповідності дібраних форм та стратегічного планування дискурсу; 3) дослідження ефективності впливу риторичних засобів на адресата. Оскільки вирішення цих завдань передбачає вивчення й урахування різноманітних суб'єктивних чинників